

انطباق واقعه غدیر خم با روایات ابن شهر آشوب مازندرانی و انعکاس آن بر نگارگری ایرانی

چکیده

در این نوشتار، با بررسی تعدادی از روایات عصمت و امامت، مشخص شده که مهم‌ترین مستند واقعه غدیر خم و عصمت و امامت امامان (ع)، وجود نصوص قرآنی و روایاتی است که در میان امامیه بر آنها اتفاق نظر وجود دارد. با بررسی انجام گرفته، در حالت کلی می‌توان گفت وضعیت روایان بر مبنای آراء رجالیون شیعه بررسی گردیده و معلوم شد که در بیشتر سلسله سند روایات عصمت و امامت، افراد موثق قرار گرفته‌اند. البته اندکی از آنان نیز بر طبق گفته‌های رجالیون موثق نیستند، ولی از لحاظ متنی، این روایات مورد توجه قرار دارند. در بین این روایات، اکثر آنها از نوع احادیث معنعن هستند که شامل احادیث صحیح، حسن و موثق می‌باشند. در پژوهش فوق با بررسی تفسیر چند آیه‌ی موثق شرح واقعه غدیر خم و صفات امامت و ولایت علی (ع) در نظر ابن شهر آشوب مازندرانی، به تجلی این واقعه در نسخ مصور عصر ایلخانی و صفوی می‌پردازیم. بررسی محتوایی و محور غالب این آیات و احادیث، فضایل و صفاتی است که یک فرد معصوم ضرورت دارد که داشته باشد؛ از جمله این صفات: معصوم بودن از گناهان، امین خدا بودن، مطهر از ذنوب و عیوب و انفاق در همه حالات با بررسی‌های انجام شده در نگارگری ایرانی، که همواره مضامین دینی و مذهبی مورد توجه نگارگران بوده، شاهد نگرش خاصی هستیم. در نگاره‌ها با کمک عناصر بصری، شأن ولایت و امامت حضرت علی (ع) نشان داده شده است و معمولاً این واقعه در فضایی باز و فراخ به نمایش گذاشته اند گویی که شاهدان این واقعه نیز برای اثبات این امر حضور دارند.

اهداف پژوهش:

۱. ابن شهر آشوب، چگونه و در چند بخش روایت غدیر خم را نقل کرده است و انطباق آن با آیات و سندهای در دسترس به چه صورت است.
۲. روایات واقعه غدیر خم در نگارگری چگونه انعکاس یافته است.

سؤالات پژوهش:

۱. آیا ابن شهر آشوب با ذکر و تفسیر آیات و روایات غدیر خم به سند آنها توجه داشته است؟ ۲. انعکاس روایت غدیر خم در نگارگری ایرانی چگونه بوده است؟

واژگان کلیدی: غدیر خم، امامت، روایت، ابن شهر آشوب، نگارگری

مقدمه

پیرامون واقعه غدیر، منابع و آثار متعددی وجود دارد که یکی از معتبرترین این منابع اثر ابن شهرآشوب است. ابن شهرآشوب در اثر خود به نام متشابه‌القرآن و مختلفه در ۱۰ باب و هر باب در چندین فصل و در حدود ۲۰۰ روایت تفسیری آمده است. در فصل‌النבות این مجموعه، ۳۷ فصل و در باب الامامه، ۲۴ فصل وجود دارد که روایات آن به این صورت آمده است. شاخصه‌ی اصلی تفسیر متشابه‌القرآن و مختلفه، استفاده از قرآن به‌عنوان منبع اصلی تفسیر است. در این تفسیر، آیات با توجه به زمینه‌هایی که در فصول مختلف و همچنین باب‌های آن وجود دارد تفسیر شده است و بعد از آن جهت ایجاد هماهنگی بین آیات و روایات تفسیری، بیان می‌شود که نشان از توجه جدی ابن شهرآشوب به مسئله سنت است. مطالعه مضامین موجود در نگارگری ایرانی نشان می‌دهد بخشی از آن انعکاسی از واقعه غدیر به عنوان یکی از رویدادهای مهم در فرهنگ شیعه است. ضرورت پرداختن به این تحقیق از آنجا آشکار می‌گردد که ابن شهرآشوب به عنوان یکی از مهم‌ترین شخصیت‌هایی است که در اثرش به این رویداد اشاره کرده است لذا بررسی تطبیقی این روایات با نگارگری ایرانی می‌تواند روشنگر نکات مهمی از جایگاه این رویداد در فرهنگی ایرانی باشد.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد تاکنون اثر مستقلی با این عنوان نگاشته نشده است. با این حال آثاری به صورت اختصاصی به بحث تشیع در نگارگری ایرانی پرداخته‌اند. مهدی‌زاده در مقاله‌ای با عنوان: «بررسی روند تجلی مضامین شیعی در نگارگری ایرانی» به بررسی جایگاه مضامین شیعی در نگارگری ایرانی پرداخته است. او به این نتیجه رسیده است که ظهور مفاهیم و مضامین مورد علاقه شیعه در نگارگری ایران یکسان نبوده است و مهم‌ترین وجه این نگاره‌ها را بایستی در نوع روایت و نظرگاه نهفته در آنها دانست. نویسنده در این اثر به بررسی سیر مفاهیم شیعی در نگارگری ایرانی پرداخته است (مهدی‌زاده، ۱۳۹۶: ۳۱). البته در این اثر تأکیدی بر حادثه غدیر وجود ندارد و بیشتر مضامین شیعه مورد نظر مؤلف قرار دارد.

در این تحقیق به بررسی سندی و متنی تعدادی از روایات مرتبط به واقعه غدیر خم در کتاب متشابه‌القرآن و مختلفه ابن شهرآشوب اشاره شده است. این مقاله به طور مشخص به این موارد اشاره دارد و انعکاس این واقعه در نگارگری ایرانی مورد بررسی قرار گرفته است. بسیاری از نسخ نگارگری ایران همواره حاوی مضامین شیعی و دینی بوده است که از این جمله می‌توان به تصاویری اشاره کرد که به واقعه غدیر خم اختصاص یافته است.

نتیجه‌گیری

با بررسی‌های انجام شده در تفسیر چهار آیه منتخب از قرآن کریم که مشخصاً مرتبط به واقعه غدیر خم و ویژگی‌های جان‌شینی پیامبر (ص) است، نظرات ابن شهرآشوب مازندرانی مورد پژوهش قرار گرفت و در انطباق واقعه غدیر خم با روایات و تفاسیر آیات از منظر ابن شهرآشوب نتایج ذیل حاصل شد که ابن شهرآشوب، در تعدادی از موارد سند را به

صورت کامل نقل می‌کند اما در مواردی هم وجود دارد که ایشان فقط قسمت پایانی روایات را مورد توجه قرار داده است. ابن شهر آشوب در مواردی به دلیل اهمیت موضوع، اگر چه سلسله سندی را ذکر نکرده است اما از افراد دیگر به غیر از گرایش مذهبی خود پرداخته است و نام آن‌ها را ذکر می‌کند. ابن شهر آشوب در ارتباط با بعضی از روایات خود اشاره به روایت با مقصود صحیح، از ائمه معصومین (علیهم السلام) داشته است. آنچه در متن پژوهش گذشت تفسیر چهار آیه منتخب در تفسیرالمتشابه بود که ابن آشوب طبق روایات و سندها، صاحب آن فضایل را شخص حضرت علی (ع) می‌داند و به عبارتی صفات خاصی امامت و ولایت را از نظر می‌گذراند. صفات ذکر شده در آیات و تفسیرشان مؤمن صالح و فضیلت انفاق در همه حالت و عصمت ولی و امام و نیز امر تبلیغ دین و پیام الهی است. همواره در شرح احادیث و روایات ثابت شده این صفات مختصّ امامان معصوم (اهل بیت) و پیامبر (ص) هستند که از سوی خداوند معصوم می‌باشند. اگرچه آیات دیگری نیز هست که میتوان به آن اشاره کرد که منحصر در رابطه با ولایت امام علی (ع) است مانند آیه ولایت و اکمال در سوره مائده. با نگاهی به نسخ مصور و چند نگاره واقعه غدیر خم، می‌توان دریافت که نگارگران شیعی عموماً اصل رویداد یعنی معرفی امام علی (ع) به عنوان جانشین پیامبر (ص) را به تصویر در آورده اند و سعی داشته اند با تاکید بر یک رویداد دینی ارتباطی میان صورت و محتوا بیابد. نقاش با استفاده بزرگمایی در پیکره و جایگاه پیامبر (ص) و علی (ع) به مقام آن‌ها اشاره کند و هم‌چنین داشتن هاله نورانی سرها خود مبین تقدس و عصمت این دو شخصیت است. آنچه واضح است این است که نگارگر بی‌شک دریافت محتوای خود را از واقعه به شکلی سنجیده به نمایش گذاشته و از عناصر بصری به جهت بیان ارتباط محتوا و تصویر بهره برده است.

منابع

قرآن الکریم.

- امینی، عبدالحسین (۱۳۹۷). الغدیر، بیروت، دارالکتب العربی، چاپ چهارم.
- بحرانی، هاشم (بی‌تا)، بن سلیمان، غایه المرام، تحقیق: سید علی عاشور، بی‌جا.
- بحرانی، هاشم بن سلیمان (۱۴۱۶)، البرهان فی تفسیر القرآن، تحقیق: قسم الدراسات الاسلامیه موسسه البعثه - قم، تهران، بنیاد بعثت.
- بینیون، لورنس و ویلکینسون، ج.و.س. و گری، بازل (۱۳۶۷)، سیر تاریخ نقاشی ایرانی، ترجمه: محمد ایرانمنش، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- پاکباز، رویین (۱۳۸۷)، نقاشی ایرانی از دیرباز تا امروز، ج ۷، تهران: انتشارات زرین و سیمین.
- الخوئی، ابوالقاسم (۱۴۱۳ق)، معجم الرجال الحدیث، بی‌جا، مرکز النشر الثقافه الاسلامیه.

الكوفي، فرات بن ابراهيم (۱۴۱۰ق)، تفسير فرات الكوفي، تهران، مؤسسه الطبع والنشر التابعة لوزارة الثقافة والإرشاد الإسلامي.

رسولی محلاتی، تهران، انتشارات علمیه، ۱۳۸۰ق، چاپ اول.

زکی، محمدحسن (۱۳۶۳)، تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام، ترجمه: محمدعلی خلیلی، چاپ دوم، تهران: اقبال.

زرین ایل، مهدی، کارگر جهرمی (۱۳۹۱)، "نگارگری ایران در دوران تیموری (عصر طلایی نگارگری ایران)، تاریخ نو، شماره ۴، صص ۱۴۳-۱۷۷.

حاجی اسماعیلی، محمدرضا، کیانی، زهره (۱۳۹۳)، "نقد آرای عثمان خمیس در کتاب نگرشی نو به تاریخ صدر اسلام در پندارانگاری واقعه غدیر، پژوهشنامه علوی، شماره ۹، صص ۱۹-۴۶.

حسینی، سیدجواد (۱۳۸۲)، "واقعه غدیر"، مبلغان، شماره ۵۰، صص ۱۹-۳۱.

سردبیر (۱۳۸۷)، "نگارگری ایرانی"، کتاب ماه هنر، شماره ۱۲۶، صص ۱-۳.

شایسته فر، مهناز (1384)، هنر شیعی، تهران: موسسه مطالعات هنر اسلامی.

شایسته فر، مهناز (۱۳۹۹)، روایت غدیر خم و اشارات عرفانی در آثار نگارگری دوره صفویه، فصلنامه علمی عرفان اسلامی ۱۳۹۹، شماره ۶۳

محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی، الصدوق (۱۴۰۳)، الخصال، تصحیح و تعلیق: علی اکبر الغفاری، قم، جماعة المدرسين.

طباطبائی، محمدحسین (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن. قم: جامعه مدرسین.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق: محمد جواد بلاغی، تهران، انتشارات ناصر خسرو

عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، تحقیق: سید هاشم.

مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار لدرر اخبار الأئمه الأطهار، دار إحياء التراث العربی، بیروت، چاپ دوم.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۹)، پیام قرآن، تهران: دارالکتب الإسلامیه.

مهدی زاده، علیرضا (۱۳۹۶)، "بررسی روند تجلی مضامین شیعی در نگارگری ایران"، دوماهنامه پژوهش در هنر و علوم انسانی، سال دوم، شماره شش.

مهدی زاده، علیرضا (۱۳۹۸)، "تبیین شاخصه‌های اصلی شکلی و محتوایی نگاره‌های شیعی بر اساس مبانی اعتقادی شیعه"، شماره ۲.

نعمتی قزوینی، جدید، لیلا(۱۳۹۸)، " بازخوانی واقعه غدیر خم در دو غدیریہ احمد محمدالشامی و ادیب الممالک
فراہانی "، کاوش نامہ ادبیات تطبیقی، شماره ۳۴، صص ۱۰۷-۱۲۷.